

Lineage of a Legend

พุทรา

เขตอุทยานประวัติศาสตร์ อ่างทอง-นครศรีอยุธยา

จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ปัจจุบัน พุทราทั้งหมดรอบเขตวัดและพระราชฐานโบราณ ในอยุธยา มีจำนวน 698 ต้น และเมื่อสืบประวัติโดยละเอียดแล้ว พบว่ามีความเป็นไปได้ที่บางต้นจะเป็นลูกหลานของพุทรา ในตำนานสมเด็จพระนเรศวรฯ

"ครั้งช้างพระนเรศวรลอยไป จึงได้ที่ประจันหนึ่ง เรียกว่าหนองขำอันแลพุทราภาค แทก ก็ยังมีที่อื่นนั้นจนทุกวันนี้ ช้างพระนเรศวรนั้นขึ้นต้นพุทราอันนั้นเข้าได้แล้ว จึงชมนกแกกขึ้นไป ก็คิดว่าคงช้างอุปราชเข้า ฝ่ายช้างอุปราชก็เบือนหน้าไป พระนเรศวรได้ทีก็ฟันด้วยพระแสงของ้าว ชื่อเจ้าพระยาแสนพลพ่าย ก็ถูกอุปราช พระเศียรก็ขาดออกไปกับที่บนคอช้าง"

ข้อความข้างต้นปรากฏอยู่ในหนังสือ 'คำให้การขุนหลวงหาวัดฉบับหลวง' ต้นฉบับเดิมเป็นภาษาขอมอยู่ เขียนขึ้นจากคำให้การของเคลยตักชาวอยุธยาที่ถูกกวาดต้อนไปอยู่พม่าเมื่อคราวเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ 2 ในปี 2310 ถือเป็นพงศาวดารฉบับหนึ่งที่น่าสนใจเหตุการณ์ ยุทธหัตถ์ ในจังหวะที่พ่ายภูเขาทอง ช้างคู่พระบารมีของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช พลาดท่าล้าถอย แต่สมเด็จพระเจ้าให้ทันหลังยืนต้นพุทราไว้ จึงด้านทานกำลังมหาศาลของหลายทัพถอง ช้างทรงของพระมหาอุปราชแม่ทัพพม่าไม่ได้ และสามารถเอาชนะศึกครานั้นซึ่งเป็นศึกสุดท้ายที่วัดระฆังโฆสิตารามเมืองอยุธยา

อันที่จริงยังมีเอกสารอีกหลายชิ้นทั้งของไทย พม่า และชาติตะวันตก ซึ่งบรรยายจากยุทธหัตถ์แตกต่างกันไปเกือบทุกรูปแบบ บ้างว่าช้างใช้สองเท้าหลังยันจอมปลวกในป่าพุทรา บ้างก็ข้ามรอยละเอียดยุทธหัตถ์ แต่เนื้อเรื่องฤกษ์ยามาที่ หรือกล่าวถึงปืนไฟซึ่งเป็นอาวุธที่ทำให้พระมหาอุปราชาทิงถนัด ยากจะพิสูจน์ได้ว่าหลักฐานไหนใกล้เคียงความจริงที่สุด

Lineage of a Legend

อย่างไรก็ตาม ข้อมูลที่บ่งชี้ว่าต้นพุทราช่วยให้สมเด็จพระนเรศวรฯ ชนะศึกนั้นดูจะเป็นข้อมูลที่ยึดโยงความสามัคคีของคนไทยไว้ได้อย่างกว้างขวางและยาวนาน ทั้งในแง่ความจงรักภักดีต่อชาติและความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของต้นไม้ หลักฐานแห่งศรัทธานี้ปรากฏเป็นจิตรกรรมขนาดใหญ่บนฝาผนังฝั่งทิศตะวันออกภายในพระวิหารของวัดสุวรรณดารารามราชวรวิหาร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ผลงานศิลปะชิ้นสำคัญดังกล่าวแสดงเหตุการณ์ตอนสมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงกระทำยุทธหัตถ์กับพระมหาอุปราช โดยที่ขาหลังซ้ายของพญาเทวทองยืนอยู่กับต้นไม้ ซึ่งสื่อถึงต้นพุทรานั่นเอง กระทั่งภาพยนตร์ ตำนานสมเด็จพระนเรศวรมหาราชภาค 5 ยุทธหัตถ์ โดยหม่อมเจ้าชาตรีเฉลิม ยุคล ก็ยังใส่รายละเอียดการยืนต้นพุทราขึ้นลงในฉากยุทธหัตถ์ด้วย

กลุ่มต้นพุทราจำนวนมากในเขตอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาก็เคยถูกตัดทิ้งในแนวทางที่แตกต่างกัน บ้างเล่ากันว่าเมื่อสมเด็จพระนเรศวรฯ เสด็จกลับถึงกรุงศรีอยุธยา ได้มีรับสั่งให้ปลูกต้นพุทรารอบพระราชฐาน ในฐานะต้นไม้ที่มีบุญคุณและช่วยให้ชนะการศึก บ้างก็เชื่อว่าต้นพุทราเหล่านี้เติบโตจากผลพุทราที่ทหารพม่ากินทิ้งไว้ระหว่างยกทัพเข้ายึดล้อมกรุงศรีอยุธยา

ขณะที่บันทึกของฌัก เดอ คูทร์ (Jacques de Coultre) พ่อค้าอูญเมตีที่ติดตามคณะทูตจากโปรตุเกสเข้ามาในสยาม เขียนไว้ว่า หลังผ่านศึกยุทธหัตถ์ 4 ปี พญาภูเขาทองก็ล้ม สมเด็จพระนเรศวรฯ เสียพระราชหฤทัยมาก และในเมื่อช้างที่ได้รับบาดเจ็บระหว่างเป็นช้างหลวงพม่าซึ่งนับว่ามีศรัทธาเทียบเท่าเจ้าพระยาสมเด็จพระนเรศวรฯ จึงโปรดให้สร้างเมรุให้ช้างหลวงอย่างสมเกียรติ มีงานถึง 7 วัน 7 คืน และทรงปลูกต้นพุทรารอบพระบรมมหาราชวังและคูเมืองเพื่อเป็นการระลึกถึงพญาภูเขาทอง

นี่คือเรื่องราวมากมายของต้นพุทราที่เกี่ยวพันกับเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ยุคกรุงศรีอยุธยา หลายต้นมอดไหม้ไปไม่เปลวเพลิงครั้งเสียกรุงฯ และที่ยังเหลือรอดยืนต้นอยู่ในอาณาเขตของอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาทุกวันนี้ ไม่ว่าจะเป็บริเวณพระราชวังโบราณ วัดพระศรีสรรเพชญ์ วัดพระราม วัดราชบูรณะ และวัดมหาธาตุ ก็พบว่าไม่มีต้นใดเลยที่ปลูกหรือเติบโตมาตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรฯ เนื่องด้วยการสำรวจและการศึกษาความหลากหลายทางพันธุกรรมของกลุ่มต้นพุทราในปี 2560 โดยสถาบันชีววิทยาศาสตร์โมเลกุล มหาวิทยาลัยมหิดล ระบุว่าต้นพุทราทั้งหมดจำนวน 698 ต้น มีอายุเพียงระหว่าง 46-130 ปีเท่านั้น

ผลการตรวจสอบนี้สอดคล้องกับข้อมูลการบูรณปฏิสังขรณ์พระราชวังโบราณ อยุธยา ซึ่งเกิดขึ้นครั้งแรกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยพระยาโบราณราชธานินทร์ สมุหเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่า (เทียบเท่ากับตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดในปัจจุบัน) มีแนวคิดให้ปลูกต้นพุทรารอบพระราชวังหลวง และอนุญาตให้ประชาชนเข้าไปเก็บผลพุทรารับประทานหรือนำไปจำหน่ายได้ อันเป็นกุศโลบายดึงคนรอบพื้นที่ให้เข้ามาช่วยดูแลโบราณสถานในอีกทางหนึ่ง

แต่เนื่องจากไม่พบข้อมูลชัดเจนว่าการปลูกต้นพุทราสมัยรัชกาลที่ 5 นี้เริ่มต้นในปีใด มีเพียงประวัติการทำงานของพระยาโบราณราชธานินทร์ซึ่งบันทึกไว้ว่า เริ่มรับราชการที่มณฑลอยุธยาครั้งแรกในปี 2439 หากใช้ปีปฏิทินนี้เป็นจุดเริ่มต้นย่อมหมายความว่า ณ เวลานั้นที่พระยาโบราณราชธานินทร์สั่งให้ปลูก ต้องมีต้นพุทราอยู่บริเวณนั้นอยู่แล้ว เพราะต้นพุทราที่อายุมากที่สุดในปัจจุบันหลายต้นเติบโตก่อนช่วงเวลานั้นเกือบสิบปี จึงมีความเป็นไปได้ว่าแท้จริงต้นพุทราเหล่านี้อาจเป็นลูกหลานของต้นพุทราสมัยสมเด็จพระนเรศวรฯ ที่เมล็ดงอกและเติบโตกันเองตามธรรมชาติ

ต่อมาในปี 2478 เมื่อกรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียนให้พระราชวังโบราณและวัดเก่าแก่อีกหลายแห่งในเขตเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาเป็นแหล่งโบราณสถานที่สำคัญของชาติ แต่ไม่มีก้าถึงเจ้าหน้าที่เพียงพอจะจัดการพื้นที่ที่กว้างอันกว้างขวางซึ่งเต็มไปด้วยต้นหญ้าและวัชพืช ศาสตราจารย์ มานิต วิลลิต ไชยม นักโบราณคดีระดับปรมาจารย์ อดีตหัวหน้ากองโบราณคดี กรมศิลปากร ได้เสนอให้ปลูกต้นพุทราเพิ่มเติมจากที่มีอยู่เดิมแล้วจำนวนหนึ่ง

ทั้งนี้เพื่อที่ว่าเมื่อพุทราโตเต็มที่จะออกดอกผลจะได้อนุญาตให้ราษฎรเข้ามาเก็บลูกพุทราที่ร่วงหล่นไปกินสดหรือแปรรูปเป็นพุทราเชื่อมและพุทราถวนขายได้ โดยจ่ายค่าธรรมเนียมเก็บพุทราในอัตราตันละ 5 บาท และแบ่งพื้นที่ชัดเจน ผลที่ตามมาคือใคร่ใคร่ชื้อปุ๋ยจากพุทราต้นไหนก็มักพอลงถวญญาและดูแลความสะอาดรอบต้นนั้นด้วย เพราะพื้นดินที่ไม่มีใครรื้อย้อมช่วยให้เก็บผลพุทราได้สะดวกขึ้น

หลังจากที่ได้รับพิจารณาดีเลือกให้เป็นแหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรมในปี 2534 นักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยมชมมากขึ้น กรมศิลปากรจึงยกเลิกระบบสัมปทานต้นพุทรา และอนุญาตให้ประชาชนทั่วไปเข้าไปเก็บผลพุทราได้ตามวิถีปฏิบัติเดิม

กลุ่มพุทราที่ปลูกเพิ่มเติมในรอบล่าสุดนี้ไม่เพียงบรรยายแต่มีสีเขียวร่มรื่นให้ภูมิทัศน์และบรรยากาศ แต่ยังคงกลายเป็นต้นไม้ที่อยู่คู่กับโบราณสถานเหล่านี้เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน ด้วยอายุขัยมากกว่าร้อยปีทำให้สุขภาพของพุทราโบราณหลายต้นเริ่มถดถอย ต้องได้รับการดูแลมากกว่าแค่ตัดแต่งกิ่งทุกฝ่ายซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบจึงต่างพยายามช่วยกันอนุรักษ์ต้นเดิมควบคู่กับการอนุบาลกล้าใหม่ฯ ขึ้นมาทดแทน เพื่อให้ต้นพุทรายังอยู่ร่วมเป็นองค์ประกอบสำคัญของอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาและเป็นหลักฐานอันมีชีวิตให้ตำนานยุทธหัตถ์ยังคงถูกเล่าขานอย่างมีร่องรอยสืบไป